

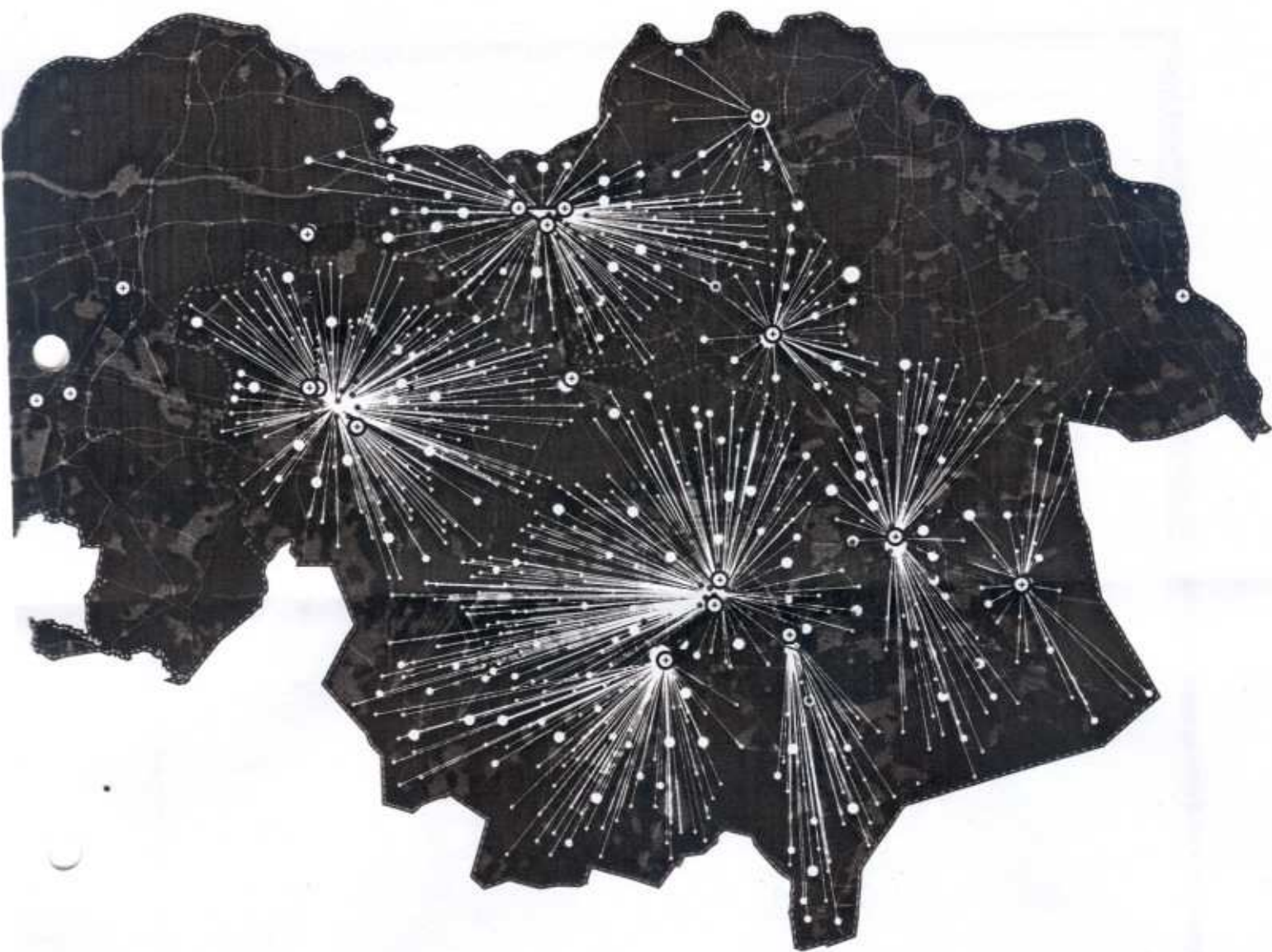
Architectuurweb Magazine, 24.
juli-aug. 2009.

Zorgeloos ouder worden op het platteland? Zelfstandig oud worden in landelijk gebied wordt bemoeilijkt doordat de benodigde zorgvoorzieningen er veelal ontbreken. Wat is de laatste stand van zaken op het gebied van vergrijzing, zorg en de impact hiervan op de ruimtelijke ontwikkeling van ons land?

Tekst Olv Klijn en Eric Frijters

Beeld Fabric, Stereo Architecten, +Architecture, Onix en DAAD

Mensen worden steeds ouder. In 2008 was 15% van de bevolking ouder dan 65 jaar. Het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM) voorspelt dat de vergrijzing vanaf 2010 in versnelde mate zal toenemen en verwacht dat over vijftien jaar 3,6 miljoen Nederlanders de pensioengerechtigde leeftijd hebben bereikt. Er wordt gesproken van een dubbele vergrijzing: er komen meer ouderen en deze groep doet langer een beroep op de zorg, omdat men gemiddeld langer leeft. Behalve de enorme kosten die gepaard gaan met de pensioenvoorziening, de ouderenzorg en de gezondheidszorg, heeft het vraagstuk van de vergrijzing ook een, nu nog vaak onderbelichte, ruimtelijke dimensie.

STAD EN PLATTELAND

Cijfers van het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) tonen dat er een groot verschil bestaat tussen stad en land. Uit de prognose van het PBL blijkt dat het aandeel AOW-gerechtigden op het platteland oploopt tot zo'n 25% van de bevolking. Het overgrote deel van de ouderen woont in kleine tot middelgrote kernen in de meer landelijke gemeenten van Groningen, Friesland, Drenthe, Gelderland, Zeeland en Limburg. De kapitaalkrachtigen onder de ouderen trekken naar de kustplaatsen of vestigen zich in het zeer aantrekkelijke landschap ten zuidoosten van Amsterdam. De grijze druk in het midden van het

In hun gezamenlijke studie Urban Hospitality verkennen Stereo Architects en +Architecture de mogelijkheden van kleinschalige zorg in Leidsche Rijn, Utrecht

land, vooral in de grotere steden, ligt juist lager dan het landsgemiddelde.

Aangezien de zorg in Nederland sterk gecentraliseerd is en schaalvergroting in deze sector geresulteerd heeft in de bouw van grote ziekenhuizen in stedelijke gebieden, zal op termijn een aanzienlijk deel van de ouderenpopulatie buiten de verzorgingscirkels hiervan wonen. Het aanbieden van zorg in centraal gelegen, grootschalige voorzieningen conflicteert bovendien met de wens van veel ouderen om in hun eigen sociale omgeving oud te worden. Daar komt bij dat er al geruime tijd een behoorlijke mate van onvrede bestaat over de kwaliteit van zorg- en verpleegtehuizen. Een gedwongen verhuizing in de richting van de centrale zorgvoorzieningen betekent voor veel ouderen tevens dat ze moeten breken met de vertrouwde omgeving en de bijbehorende sociale contacten, wat tot spanning leidt die nadelig kan zijn voor de gezondheid. De kosten van medische zorg kunnen daardoor extra oplopen. Er doet zich met andere woorden een merkwaardige paradox voor. Waar het centraliseren van voorzieningen een hogere mate van kostenefficiëntie tot doel heeft, werkt het opschalen van zorg ook een kostenverhoging in de hand en is het in die zin dus contraproductief.

Vanaf eind jaren tachtig is er dan ook een tegenbeweging te zien. Er wordt gevraagd om een alternatief: kleinschalige zorgunits in de directe woonomgeving, waar eerste- en tweedelijnszorg kan worden geboden. Recentelijk deden verschillende architectenbureaus ontwerponderzoek naar het decentrale ziekenhuis. Het klassieke ziekenhuis wordt daarin ontleed in kleinere, gespecialiseerde eenheden. In samenwerking met de TU Delft en CEANconsulting vertrekt de studie van De Nijl Architecten in Rotterdam-Zuid vanuit twee complementaire inzichten. Enerzijds worden de mogelijkheden van decentralisa-

tie onderzocht, anderzijds wordt de potentie geanalyseerd of deze kleinere eenheden als aanknopingspunt kunnen dienen voor stedelijke vernieuwing. Ook Stereo Architecture en +Architecture onderzoeken wat de typologie van een toekomstig ziekenhuis kan zijn dat zich dichterbij de huizen van de hulpbehoevenden bevindt. In hun gezamenlijke studie Urban Hospitality verkennen zij in Leidsche Rijn de mogelijkheden van kleinschalige ziekenhuisarchitectuur en persoonlijke zorg op wijkniveau. Door onderdelen uit het ziekenhuis naar de mensen toe te brengen, willen zij het geringe aantal functies van de Vinexwijk compenseren.

Beide onderzoeken werden ondersteund door het Stimuleringsfonds voor Architectuur. Ze brengen het nadenken over zorg binnen het domein van de architectuur en leggen de nadruk op de ruimtelijke samenhang van de ziekenhuisorganisatie. De onderzoeken ondersteunen het streven om zorg dichterbij de degene te brengen die haar nodig heeft. Hoewel de onderzoeken toegepast zijn in een stedelijke context, onderstrepen ze daarmee indirect de opgave om ook op het platteland vraag en aanbod in ruimtelijke zin opnieuw op elkaar af te stemmen.

VOORZIENINGENNIVEAUS EN MAATSCHAPPELIJKE FUNCTIES

De verschillen tussen de stedelijk en landelijk gelegen gebieden zijn fors. In de stad zijn de voorzieningen dichterbij de buurt, zodat de sociale omgeving van de oudere in principe behouden blijft. Op het platteland is er het scenario dat door het vertrek van grote groepen ouderen gemeenschappen ontwricht raken. Door de afname van het aantal inwoners komt ook het voorzieningenniveau onder druk te staan. Het verdwijnen van voorzieningen resulteert weer in een ongunstig vestigingsklimaat voor vele groepen, tot starters aan toe. De dorpen in het landelijk gebied zal het steeds meer ontbreken aan een vitale demografische samenstelling.

Niet alleen het economisch dorpsbeeld heeft te lijden onder de (noodzakelijke) migratie van ouderen naar de stad. Ouderen dragen ook in belangrijke

Schets van het door Onix en DAAD onderzochte concept van het 'Zorgert'

mate bij aan een leefbare samenleving, meldt de Landelijke Vereniging van Kleine Kernen (LVKK). Omgekeerd zijn veel burgers en organisaties op het platteland actief als vrijwilliger, of ontplooiën zij zorginitiatieven zoals een boodschappenservice, klusdienst of tuinonderhoud. Dit 'actieve burgerschap' vergroot de onderlinge solidariteit en is vergelijkbaar met de insteek van de integrale Dorpsontwikkelingsprogramma's (iDOP's) in de regio Eindhoven. Hierin worden burgers en gemeentes gestimuleerd om de leefbaarheid van hun dorp te verbeteren door een servicepunt, bibliotheek of dorps huis op te zetten.

De problematiek van de mismatch tussen vraag en aanbod van zorg wordt op verschillende manieren benaderd. Zo wordt door organisaties als de Stuurgroep Experimentele Volkshuisvesting en Aangepast Wonen ingezet op het aanpassen van de woning, zodat mensen er langer kunnen blijven wonen. Woningen kunnen worden 'opgeplust' door het installeren van trapliften en domotica-voorzieningen, zoals persoonsalarmering. Het levensloopbestendig maken van woningen oogt nobel, maar heeft een beperkt effect. Feitelijk wordt het moment dat ouderen hun woning moeten verlaten alleen uitgesteld. Uiteindelijk moeten ouderen alsnog naar de stad verhuizen voor het daar gesitueerde zorgaanbod. Door de hogere leeftijd is de kans op aarding in een nieuwe omgeving echter aanzienlijk verkleind. Bovendien beïnvloedt het langer in de eigen woning wonen van ouderen de doorstroming op de woningmarkt in negatieve zin.

Het is dan ook duurzamer om ouderenhuisvesting te realiseren waar 24 uurszorg en welzijnsvoorzieningen aan kunnen worden gekoppeld. De

mogelijkheden strekken zich uit van seniorenwoningen via serviceflats tot aanleunwoningen, waar tot op zekere hoogte zorgvoorzieningen geboden worden. Na verloop van tijd, wanneer de noodzaak van zorg aan de orde is, komt men alsnog in een verpleeg- of verzorgingstehuis terecht. Om dit moment uit te stellen is een bepaald niveau van zelforganisatie vereist, die het best ingevuld kan worden in een collectief. Bij veel ouderen bestaat de wens om gezamenlijk te wonen. Voor ouderen die nog geen zware zorgvraag hebben, maar wel behoefte hebben aan lichte vor-

Er is vraag naar kleinschalige zorgunits in de woonomgeving

men van mantelzorg of aan meer sociale cohesie, is inmiddels een veelheid aan woonvormen ontwikkeld. Recentere vormen die het samenwonen van ouderen als uitgangspunt kiezen zijn seniorendorpen, levensloopbestendige wijken en kangoeroewoningen. In dit laatste model wonen meerdere generaties onder één dak en bestaat er een zorgrelatie tussen de bewoners, zonder dat het per se om directe familie gaat.

Ook de rijksoverheid wil bevorderen dat ouderen zo lang mogelijk zelfstandig in hun vertrouwde omgeving kunnen blijven wonen en benadrukt het belang

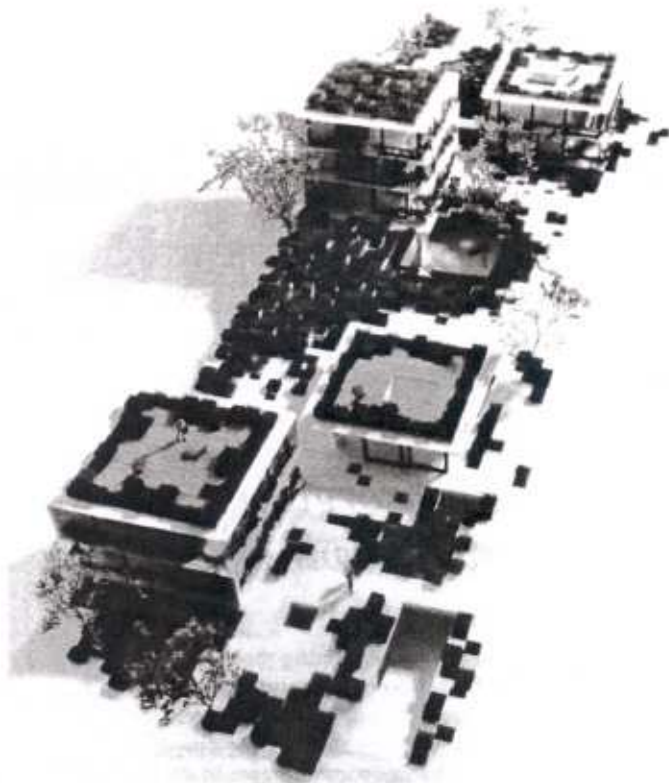
Woonvormcombinaties

Voorzieningenwolk

Diagram waarin de zorgvraag van ouderen wordt gekoppeld aan een intelligent vertakt zorgnetwerk

Voor een ouderencollectief in Brabant ontwierp Fabric een multifunctionele accommodatie met diverse voorzieningen

van oplossingen die dit mogelijk maken. "Om wijken generatiebestendig te maken is er een grotere variatie in het woonaanbod nodig en moeten er servicepunten komen voor welzijn en zorg" stellen de ministeries Wonen, Werken en Integratie (WWI) en Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS). In het landelijk gebied vertaalt zich dit onder andere in een herwaardering van het belang van sociale netwerken. Die worden gezien als de primaire voorwaarde om zelfstandig te

Er is een sterke toename in het aantal nieuwe woongemeenschappen

kunnen blijven wonen. Wanneer ouderen behoefte krijgen aan zorg, wordt in het eigen netwerk mantelzorg georganiseerd. Het blijkt dat ouderen die in een woongemeenschap wonen hier veel baat bij hebben. De traditionele, onderling geregelde burenhulp biedt mensen een bepaalde zorgzekerheid, waardoor zij minder snel en minder vaak gebruik maken van formele zorg. Inspelend op de behoeften en wensen van

ouderen zoeken verschillende ouderenorganisaties naar nieuwe mogelijkheden. De Flexibele Erfbehouwingsregeling biedt jongeren tijdelijk de gelegenheid om op hetzelfde erf te wonen als de hulpbehoevende ouderen, om zo mantelzorg te kunnen bieden. De rood-voor-rood-regeling staat een nieuwe omgang met oude agrarische bedrijfsgebouwen voor en maakt het mogelijk om aanleunwoningen te realiseren in de plaats van stallen.

Ondanks alle inspanningen van maatschappelijke organisaties wordt in beleidsvorming en beleidsuitvoering van gemeentelijke overheden nog weinig aandacht geschonken aan groepswonen voor ouderen. Dat is vreemd, want het behoud van de veelal welgestelde generatie senioren geeft een positieve impuls aan de lokale economie. In de laatste jaren is er desondanks een sterke toename te zien in het aantal nieuwe woongemeenschappen voor ouderen. Volgens de Federatie Gemeenschappelijk Wonen zijn de ouderen die voor deze woonvorm kiezen op zoek naar 'een zeker groepsverband, een bepaalde mate van verbondenheid, verantwoordelijkheid voor het welzijn van de medebewoner en vriendschap'. De initiatieven tot groepswonen stranden echter vaak op de aanvraag van meervoudige bewoning van erven, of een herziening op het verbod van bouwen in het buitengebied. Veel lokale overheden staan wijzigingen in het bestemmingsplan niet toe. Zorginstellingen tonen zich doorgaans onbereidwillig om mee te denken.

CASESTUDIES

Gelukkig zijn het niet alleen maatschappelijke organisaties die zich buigen over het ouderenvraagstuk en hoe dat zich verhoudt tot het verlenen van zorg. Architectenbureaus Onix en DAAD doen onderzoek naar het door hen ontwikkelde idee van 'Zorgerven'. Zij inventariseren woonwensen van ouderen en instanties door aandachtspunten te formuleren over zorg. Het onderzoek richt zich in eerste instantie op zeer kleine kernen in Drenthe. Deze dorpen hebben vaak niet meer dan een paar honderd inwoners. De gedachte van de ontwerpers gaat uit naar het (blijven) wonen op het erf, in zorgensembles met een regio-specifieke architectuur.

In Noord-Brabant werken Fabric, Telos, Urban Unlimited en ZKA aan een vergelijkbaar onderzoek in opdracht van Agro & Co. Dit onderzoek gaat uit van de zogeheten nieuwe markten benadering. Inzet van de nieuwe markten benadering is het genereren van vernieuwende economische impulsen in stad en land. Uitgaande van de specifieke kwaliteiten van een gebied worden nieuwe ontwikkelingsallianties gestimuleerd. Zo is een kernmerkende eigenschap van veel dorpen in Noord-Brabant dat zij beschikken over hoge voorzieningenniveaus. Krimp in deze kernen werkt direct door in de voorzieningen. De Brabantse dorpenstructuur is daarmee extra kans-

rijk als ondergrond voor het ontwikkelen van een dynamisch woonzorgpakket op basis van nieuwe woonconcepten. Deze waarneming heeft geleid tot een kansenkaart, waarin de zorgvraag in een groeiende senioreneconomie wordt gekoppeld aan een zorgnetwerk, dat zich intelligent vertakt. Zo kunnen voorzieningen in de dorpen in stand worden gehouden en kan de daarmee samenhangende dreiging van bevolkingsafname worden gekeerd.

Een sterke uiting van de behoefte van ouderen om zich duurzaam te vestigen is het collectieve verweer van ouderen in het Brabantse dorp Hoogeloon. Hoogeloon ligt in de Gemeente Bladel en telt ruim 2100 inwoners. In 2005 werd hier de eerste zorgcoöperatie van Nederland opgericht, toen duidelijk werd dat er veel onrust heerste bij de ouderen in het dorp. Onzekerheid was er met name over het feit dat zij bij een aanhoudende zorgbehoefte gedwongen zouden worden hun vertrouwde dorpsomgeving te verlaten. In uitgebreide gespreksrondes met bewoners, de gemeente en zorgaanbieders werden zowel de knelpunten als de wensen doorgrond. Dat heeft geresulteerd in de nota 'Zorge(n)loos wonen in Hoogeloon'. Opvallend was dat de gesprekken met de zorgaanbieders zeer teleurstellend waren. De heersende denktant dat de patiënt naar de zorgverlener toe gaat, in plaats van andersom, was moeilijk te doorbreken. De Zorgcoöperatie Hoogeloon probeert deze manier van denken te doorbreken en streeft ernaar voorzieningen in het dorp te behouden door aanvullende welzijnsactiviteiten voor ouderen, chronisch zieken en mensen met een beperking zelf te organiseren. De leden wordt 24 uurszorg gegarandeerd, die varieert van het onderhoud van de tuin tot gezondheidszorg.

De zorgcoöperatie in Hoogeloon fungeert in de regio Noord-Brabant als pilotproject; de dorpen Sterksel, Helenaveen, Mariahout en Elsendorp ontplooiën in navolging ervan vergelijkbare initiatieven. Voor een ouderencollectief in Prinsenbeek studeerde Fabric op een multifunctionele accommodatie, waarin op lokale schaal maatwerk wordt geleverd. Op een relatief kleine kavel zijn twee woningen, twee appartementen en vijf studio's voor oudere echtparen en alleenstaanden gesitueerd. Daaraan is een voorzieningenprogramma gekoppeld dat het complex deels overstijgt. Voor de woongroep is er een appar-

tement voor een zorgverlener annex conciërge, een gastenverblijf, een groepsauto, parkeergelegenheid en gemeenschappelijke woonkamers. Voor (oudere) buurtbewoners is er een restaurant, een bibliotheek, een zwembad, een huisartsenpost, een fysiotherapeut, een fitnessruimte en een (gym)zaal. Het complex kenmerkt zich door gradaties in collectiviteit: die start bij gemeenschappelijke woonkamers en eindigt bij een zwembad voor de buurt. Alle bovengrondse architectuur is privé en extravert, alle ondergrondse architectuur is collectief en introvert vormgegeven.

NIEUWE COLLECTIEVEN

Zorgeloos verouderen is voor velen geen realiteit. Een belangrijke oorzaak daarvan is de ontkenning van de ruimtelijke dimensie die aan de problematiek van het ouder worden kleeft. Bovendien start het nadenken hierover veel te laat. Ook relatief jonge mensen zouden na moeten denken over hun ouder worden en in welke vorm zij dit voor zich zien. Nu beschikken zij immers nog over het organisatievermogen en de benodigde tijd om de door hen gewenste situatie vorm te geven. Onder veertigers en vijftigers heerst echter nog een groot taboe op het nadenken over hulpbehoefte in de toekomst. Deze oproep is echter enkel zinvol wanneer marktpartijen, gemeentes en ten slotte ook ontwerpers zich over deze opgave gaan buigen. Zij zullen het maatwerk moeten leveren en de omgangsvormen moeten ontwikkelen die recht doen aan de huidige situatie, waarin zich nieuwe collectieven met nieuwe wensen formeren.—

Meer weten?

www.gemeenschappelijkwonen.nl
www.logo.nl
www.nieuweerven.info
www.vrom.nl
www.zorgcooperatie.nl

orsnede van het door Fabric ontworpen ouderencollectief toont de verschillende gradaties in collectiviteit